

найповніше дослідити та прослідкувати динаміку розвитку цього соціуму та ефективно запроваджувати програми щодо покращення економічних, політичних та інших аспектів життя.

Становище культури в Україні залишає бажати кращого. На жаль, в нашому суспільстві й досі збереглася «есересерівська» традиція впливу на перебіг культуротворчого процесу. Розуміння культури як явища вторинного, епіфеноменального, принцип залишковості у фінансуванні – все це не найкращим чином впливає на соціокультурну ситуацію загалом.

Сучасна культурна ситуація в нашій країні є складною та неоднозначною. Але вже зараз можна визначити тенденції, які спостерігаємо у вітчизняній соціокультурній реальності.

1. Деїдеологізація культури та ліквідація державної монополії на неї призвели до збільшення свободи творчості і вибору у сфері культури. Але негативним аспектом таких змін є різке зниження рівня якості культурної продукції (літератури, співу, освітніх послуг), що пов'язане з відсутністю належного контролю за нею.

2. Має місце посилення інтересу до культурної спадщини народу, а саме до релігії та церкви.

3. Послаблюється інтерес до читання, різко зменшується рівень відвідуваності культосвітніх установ (бібліотек, театрів, музеїв), віддається перевага візуальним формам сприйняття навколишнього світу, зокрема телебаченню. Це негативна тенденція, оскільки саме через мас-медіа здійснюється потужний прихований тиск на людей.

4. Відбулися зміни й у мовному середовищі. Загальний рівень грамотності залишається низьким, популяризується обсценна лексика, суржик.

5. Зростання в побуті елементів антикультури (наркоманії, злочинності, корупції, рекету, проституції, порнографії, патологічних нахилів тощо).

Вищеперелічені тенденції дають змогу стверджувати, що необхідною передумовою соціально-економічного зростання української держави є підвищення культурного рівня населення [1, с.419].

Культура не лише поступово стає для соціологів головним інструментом пояснення поточних соціокультурних трансформацій, але й важливою передумовою соціально-економічного зростання суспільства, мірою соціального прогресу чи регресу [2].

Значення культури для різнобічного розуміння поведінки людини більше не заперечується ніким. Особливо це актуально в соціальному аспекті. Культура є основою і водночас результатом поведінки, обмежуваними рамками.

Але не варто оминати увагою роль особистості, людської індивідуальності у культуротворчому процесі. Саме людина є рушієм розвитку, створення матеріальних і нематеріальних надбань. Останні ж не можна диференціювати за матеріальністю-нематеріальністю, бо не завжди одне виключає інше. Це можна показати на прикладі з мистецтва. Книги є матеріальним надбанням, але водночас в них закладено певну ідею, зміст, цінності, а отже й частина духовного надбання автора, яким він ділиться з читачем.

Єдина людська культура складається з безлічі різних видів і типів культур, які роблять свій певний внесок до загальнолюдської культури, і без кожної з них картина культури була б неповною. Усі культури необхідні, повноцінні і взаємозамінні. Жоден культурний процес не можна оцінити однозначно і категорично у термінах "добре — погано", особливо якщо йдеться про сучасну культурну ситуацію в нашій країні, оскільки, по-перше, вона надзвичайно складна і суперечлива, а по-друге, ще не має повної ясності щодо глибини і масштабів змін, що відбуваються у суспільстві [1, с.418].

Вивчення і дослідження соціокультурної реальності в сучасній Україні дає можливість проаналізувати культурний рівень суспільства, аби повною мірою задовольнити його потреби, підняти економічне становище та підвищити загальний культурний рівень населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лукашевич М. П., Туленков М. В., Яковленко Ю. І. Соціологія. Основи загальної, спеціальних і галузевих теорій: Підручник. – К.: Каравела, 2008. – 544с.
2. Освіта в Україні та закордоном. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12595/>

Жирук О.

Науковий керівник – доц. Дідук-Ступ'як Г.І.

ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ У ХОДІ ВИВЧЕННЯ МОРФОЛОГІЇ У 6 КЛАСІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Як свідчать дані Державного стандарту базової і повної середньої освіти в умовах реформування шкільної мовної освіти, яке відбувається в контексті розвитку творчої особистості, формування в неї гуманістичного світогляду, комунікативної компетентності як невід'ємного складника структури змісту освіти і цілісної системи, сучасна парадигма навчання української мови передбачає оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності, основами культури усного й писемного мовлення, базовими вміннями і навичками використання мови в різних сферах і ситуаціях спілкування [1]. Комунікативну компетентність визнано стратегічно важливою для мовного компонента шкільного навчання. Тож актуальним залишається питання аналізу функційних резервів мовних одиниць, у тому числі й морфологічних, у яких сукупність репрезентаційних ознак граматичних категорій визначає їхні первинні й вторинні функції - категоріальні й контекстні.

Основні питання вивчення граматичної будови мови в лінгвістичному аспекті досить широко висвітлено в дослідженнях В.Бабайцевої, М.Баранова, С.Бархударова, О.Дудникова, О.Пешковського, М.Поспелова, О.Текучова та ін. Лінгвістичні основи навчання граматики (морфології і синтаксису) української мови в

загальноосвітніх навчальних закладах різноаспектно представлено в працях учених-філологів С.Єрмоленко, Л.Мацько і вчених-методистів О.Біляєва, М.Вашуленка, О.Горошкіної, Г.Дідук-Ступ'як, С.Карамана, В.Мельничайка, М.Пентилюк, К.Плиско. Важливого значення для розроблення лінгвістичної концепції навчання морфології в основній школі набувають наукові розвідки вітчизняних лінгвістів С.Бевзенка, О.Безпояска, К.Городенської, В.Горпинича, І.Кучеренка, В.Русанівського, а також А.Загнітка щодо основ функційної граматики української мови та системи і структури морфологічних категорій, І.Вихованця щодо принципів категорійної граматики української мови й частин мови в семантико-граматичному аспекті.

Мета статті - з'ясувати основні положення використання дослідницьких завдань у процесі вивчення сучасного шкільного курсу морфології, визначити істотні відмінності шкільної й наукової морфології української мови й обґрунтувати новий підхід до вивчення морфологічних понять у 6-7-х класах.

Центральними поняттями сучасного шкільного курсу морфології, як і морфологічної системи сучасної української літературної мови, є: 1) морфологічні одиниці (граматичні класи слів) і типи морфологічних категорій; 2) функції морфологічних одиниць і категорій; 3) взаємозв'язки морфології з іншими структурними рівнями мови. Морфологія як наука передбачає розв'язання таких завдань: визначення принципів розчленування лексем на словоформи та об'єднання словоформ у лексеми; з'ясування частини семантики слова як морфологічної; обґрунтування переліку морфологічних категорій та їхньої природи; опис сукупності формальних засобів, закріплених за відповідними частинами мови та їхніми морфологічними категоріями [2]. Проте шкільна морфологія, на противагу науковій, має здебільшого практичну спрямованість: засвоєння морфологічної теорії, формування граматичних (морфологічних) умінь і навичок підпорядковується завданням розвитку мовлення особистості учня [6]. Це означає, що набуті теоретичні знання з морфології і сформовані відповідні практичні вміння й навички є підґрунтям для застосування їх у власній мовленнєвій практиці, а також засобом пізнання, спілкування й самовираження. Про роль практики та її взаємозв'язок із науковою теорією в шкільній граматиці писав О.Пешковський у праці «Шкільна і наукова граMATика» (1925): «Там, де панує лише практика і де вона претендує на самостійне існування, наукового знання бути не може» [5, с. 4С].

Завдання навчання морфології української мови в основній школі, представлені в новій навчальній програмі [6], передбачають: по-перше, виховання стійкої мотивації й свідомого прагнення до вивчення української мови, зокрема морфології; по-друге, формування в школярів компетентності комунікативно доцільно користуватися морфологічними засобами мови в різних життєвих ситуаціях і сферах спілкування, дотримуючись норм українського етикету; по-третє, формування на основі морфологічної системи української мови базових граматичних, граMATико-стилістичних, орфоепічних, акцентуаційних, правописних (орфографічних і пунктуаційних), мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, а також здатності учнів до аналізу й оцінки морфологічних явищ; по-четверте, формування вмінь розрізняти, аналізувати, класифікувати морфологічні поняття (одиниці, категорії, явища), оцінювати їх з погляду нормативності, відповідності ситуації та сфері спілкування; працювати з текстом, здійснювати пошук інформації в різноманітних джерелах, здатності передавати її в самостійно створених висловлюваннях різних типів, стилів і жанрів тощо.

Зазначимо, що ці завдання можна реалізувати в процесі навчання української мови не будь-якими засобами, а переважно такими, що забезпечують інтенсивний інтелектуальний і мовленнєвий розвиток учнів і які у лінгводидактиці визначені як дослідницькі. По-перше, виділення граматичних ознак слів, що належать до різних частин мови, розмежування родових і видових понять, класифікації морфологічних явищ спрямовані на формування логічного мислення школярів. По-друге, уміння змінювати слова відповідно до морфологічних норм лежить в основі побудови стилістично диференційованих текстів як засобу ефективної комунікації, що сприяє розвитку когнітивно-мислительних навичок учнів [4].

Науку про морфологію української мови школярі вивчають лише на уроках української мови, проте формування вмінь і навичок грамотного письма й засвоєння та вдосконалення морфологічних норм літературного мовлення відбувається й на інших уроках. Отже, розвиток мовлення й мислення учнів забезпечується всією системою навчання в школі.

Основу вивчення морфології в основній школі на сучасному етапі становить теза: набуття морфологічних знань є підґрунтям для формування мислення й мовлення особистості. Тож специфіка нового підходу до навчання української мови передбачає вивчати морфологічні поняття не лише з погляду єдності їхньої форми і значення, а і з погляду їхньої функції (див мал.)

Така тріада –форма (структура), значення (семантика), функція (призначення) – відображає ті теоретичні основи, що закладено в науковій концепції шкільного курсу української мови, у тому числі й морфології.

Відбір системи морфологічних понять для навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах в 6-7-х класах відображає основні напрями морфологічної теорії. На початку ХХІ століття у світовій і вітчизняній лінгвістиці розвинулося чимало морфологічних підходів і концепцій з великою кількістю варіацій, що доповнюють одна одну вивченням різних аспектів морфологічних одиниць. Сучасний шкільний курс морфології української мови побудовано з урахуванням нових досягнень теоретичної морфології й відображає такі наукові підходи: структурний, або системно-структурний, формально-граматичний підхід (Ф.Фортунатов, Д.Ушаков, О.Пешковський, М.Петерсен, О.Реформатський); семантичний підхід (О.Потебня) - вивчення семантичного змісту морфологічних категорій; функційний підхід (О.Бондарко, М.Шелякін) - вивчення функцій морфологічних одиниць і категорій, первинних та вторинних функцій морфологічних форм, а також дослідження морфологічних явищ як засобу для вираження певного змісту.

Стилістично-функційний підхід до навчання морфології української мови тісно пов'язаний із функційно-категорійним, в основу якого покладено стилістичну морфолого-синтаксичну концепцію частин мови (І.Вихованець, К.Городенська). Якщо описова морфологія відтворює систему граматичних понять, то

функційно-категорійна морфологія «обґрунтовує сукупність морфологічних одиниць і типів морфологічних категорій і парадигм, а також висвітлює функціонування морфологічних одиниць і категорій та зв'язків морфології з синтаксисом, словотвором» [2, с. 6]. Цей підхід у новій навчальній програмі представлено реалізацією внутрішньопредметних («Лексикологія і фразеологія», «Культура мовлення», «Текст (риторичний аспект)») і міжпредметних зв'язків, що передбачають формування таких практичних умінь, як:

- використовувати в мовленні іменники - синоніми, омоніми; запобігати помилкам у визначенні роду окремих іменників; уживати відмінкові форми іменників, кличного відмінка при звертанні; вибирати слова-іменники залежно від стилю й ситуації спілкування;
- використовувати прикметники для точного опису предметів, явищ і подій;
- правильно використовувати форми числівників на позначення дат і годин, під час читання й усного пояснення задач, прикладів (фізика, математика); використовувати числівники у відповідях на уроках історії, географії, хімії;
- уживати займенники для зв'язку речень у тексті, у відповідях учнів на уроках історії, географії, літератури, предметах природничо-математичного циклу;
- складати висловлювання в художньому стилі з дієсловами у формі 2-ї особи однини, ділових паперів з дієсловами у формі 3-ї особи множини; правильно використовувати активні дієприкметники в мовленні; використовувати дієприкметники й дієприслівники
- як засіб творення образності; використовувати дієприкметники й дієприслівники в наукових текстах (історія, географія, біологія, фізика, математика); використовувати дієприслівникові й дієприслівникові звороти для зв'язку речень у тексті;
- використовувати прислівники як засіб зв'язку речень у тексті й засіб підсилення виразності мовлення; використовувати прислівники в художніх, публіцистичних і наукових текстах (література, історія, географія, біологія, хімія, фізика);
- використовувати прийменники в мовленні для відтворення логічних зв'язків; стилістично виправдано використовувати повтор прийменника в народнопоетичній творчості; використовувати прийменниково-іменникові конструкції в художніх і наукових текстах (література, історія, географія, фізика, хімія);
- використовувати сполучники для зв'язку речень у тексті і як засіб створення антитези; використовувати похідні складені сполучники в наукових текстах (історія, географія, біологія, хімія, фізика, математика);
- використовувати частки для підсилення виразності мовлення і як виражальний засіб у художніх творах.

Відзначимо, що стилістично- функційний підхід до вивчення морфології в основній школі переважає і в сучасних підручниках з української мови для 6-7-х класів, автори яких (М.Пентилюк, І.Гайдасенко, А.Ляшкевич, С.Омельчук, О.Глазова, Ю.Кузнєцов, С.Єрмоленко, В.Сичова) надають пріоритет не лише ознайомленню учнів з мовною системою, набуттю значної частини теоретичних знань із морфології шляхом заучування визначень і правил, а й засвоєнню функційних особливостей морфологічних одиниць. Так, вивчаючи розділ «Числівник» у 6-му класі, учні повинні знати не тільки загальне значення й морфологічні ознаки кількісних і порядкових числівників, а й, наприклад, мають засвоїти особливості вживання збірних числівників з іменниками. Цей матеріал представлено в підручнику О.Глазової, Ю.Кузнєцова «Рідна мова. 6 клас» [3].

1. Звертаючи увагу на правильне вживання кількісних числівників з іменниками у всіх відмінках, що передбачено чинною програмою, учитель має враховувати специфічні функційні особливості збірних числівників, а саме:

2. Замість власне кількісних числівників *два, три, чотири та* под. доречно використовувати в (мовленні збірні числівники *двоє, троє, четверо та* под. у сполуках з іменниками: середнього роду (*двоє завдань, троє озер, п'ятеро морів*) і чоловічого роду - назвами істот (*двоє козаків, семеро хлопців*).

3 іменниками жіночого роду (назвами як істот, так і неістот) та іменниками чоловічого роду назвами неістот у книжних стилях, окрім художнього, нормативною граматику збірні числівники вживати не рекомендовано.

3. Як єдино можливий засіб вираження означеної кількості збірні числівники поєднують з іменниками: а) що мають форму тільки множини (*двоє воріт, п'ятеро дверей, троє лещат*), б) середнього роду, у яких за відмінювання з'являється суфікс *-ат-(-ят~)* (*восьмеро янят, четверо телят*).

Сучасний шкільний курс морфології української мови передбачає також обов'язкове засвоєння учнями різноманітних синонімічних і варіантних засобів граматичного вираження, як-от: родові форми іменників (*зал — зала, мозоль — мозоля, манжет — манжета*); відмінкові форми іменних частин мови (*підписати конверта — підписати конверт; другові — другу, у блакитному просторі — у блакитнім просторі, сьома - сімома, на всьому - на всім*); повні й короткі форми прикметників і займенників (*згодний - згоден, кожний—кожен*); форми ступенів порівняння прикметників і прислівників (*новіший — більш новий, найновіший — найбільш новий; досконаліше — більш досконало, найдосконаліше — найбільш досконало*); форми майбутнього часу дієслів недоконаного часу (*буду читати - читатиму*). За такого підходу мовлення учнів стає правильним не лише в правописному аспекті, а й стилістичному, а також в аспекті мовленнєвої культури.

Відмінність між шкільною й науковою морфологією полягає не в змісті, а в обсязі теоретичного матеріалу, у способах подання його учням і сфері застосування. На наш погляд, окремі теоретичні положення в шкільному курсі морфології не відповідають сучасним вітчизняним лінгвістичним концепціям. Так, наприклад, вимагає спрощення матеріал, пов'язаний із засвоєнням особливостей творення активних дієприкметників теперішнього часу, адже в українському літературному мовленні останні двадцять років помітна тенденція до уникнення дієприкметникових форм на *-уч-(юч), -ач-(-яч-)* і заміни їх спільнокореневими або з іншою твірною основою прикметниками (*панівний, а не пануючий, уточнювальний, а не уточнюючий*), іменниками (*відпочивальника не відпочиваючий, керівник, а не*

керуючий), а також описовими зворотами (людина, що працює, а не працююча людина).

Отже, зміна лінгвістичної парадигми закономірно передбачає якісно інший рівень репрезентації морфологічних знань. Прагматичність у вивченні морфологічних одиниць і категорій в основній школі, що є базовою лінгвістичною передумовою, зумовлює необхідність діяльнісного підходу до навчання морфології. Це передусім сприяє реалізації мовленнєво-комунікативного аспекту традиційно теоретизованого мовного матеріалу, адже основу навчального процесу становить не інформація для запам'ятовування і відтворення, а актуалізація мовленнєвих дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Освітня галузь «Мови і літератури» [Текст]: Проект // Дивослово. - 2011. - № 8. - С. 20 - 27.
2. Вихованець І. Р. Теоретична граматики української мови [Текст] : академ. граматики укр. мови; І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. - К. : Унів. вид-во «Гульсари», 2004. - 400 с.
3. Глазова О. П. Рідна мова [Текст] : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова, Ю. Б. Кузнецов ; наук. ред. І. Вихованець. - К. : Зодіак-Еко, 2006. - 288 с.
4. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах [Текст] : підручник для студентів філологічних факультетів університетів / М. І. Пентиліук, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентиліук. - К. : Ленвіт, 2004. - 400 с.
5. Пешковский А. М. Школьная и научная грамматика : опыт применения научно-грамматических принципов к школьной практике [Текст] / А. М. Пешковский. - 5-е изд. - М. : Работник просвещения, 1925.-100 с.
6. Українська мова. 5-9 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою [Електронний ресурс] // Режим доступу: mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita.

Сович О.

Науковий керівник – доц. Штонь О. П.

ЕЛЕМЕНТИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 6 КЛАСІ

Необхідною умовою формування соціально активної і духовно багатой особистості є озброєння її вміннями та навичками вільно володіти мовою у всіх сферах суспільного життя, тобто розвиток комунікативної компетентності. Чинна програма з української мови передбачає реалізацію мовленнєвої змістової лінії, основне завдання якої полягає у забезпеченні цілеспрямованого формування й удосконалення вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, читанні, говорінні, письмі. «Уміння сприймати, розуміти почуте або прочитане, викладати його зміст, точно формулювати основну думку, висловлювати її в усній чи писемній формі можуть бути сформовані лише на основі розвитку мовлення, що є основою навчання мови, починаючи з 1-го класу» [6, с. 30]. Саме це і зумовлює актуальність досліджуваної теми.

Мета статті – з'ясувати місце та роль елементів лінгвістики тексту у формуванні й розвитку комунікативної компетентності учнів на уроках української мови у 6 класі. Предметом дослідження є методичні особливості уроків опрацювання елементів лінгвістики тексту у 6 класі.

Тривалий час найвищою одиницею мови і мовлення вважалось речення. Однак комунікативну мету, як правило, не вдається реалізувати в окремому реченні, навіть дуже складної будови. Оскільки все більшу увагу лінгвістів привертає зв'язне висловлювання, різні аспекти мовної діяльності, то виникає інтерес до комунікативної одиниці вищого рівня, за допомогою якої здійснюється спілкування. Такою одиницею є текст. «Рівень тексту, — за словами В. Я. Мельничайка, — визнаний найвищим ярусом мовної системи» [5, с. 9]. З'явилася нова галузь мовознавства — лінгвістика тексту, активне дослідження якої розпочалося у 70-х роках ХХ століття розвідками Р. О. Будагова, О. І. Москальської, П. Гартмана, І. Гальперіна. Серед науковців немає однозначної думки щодо визначення поняття тексту як особливого мовного, мовленнєвого і комунікативного явища, але такі його характеристики як членованість, смислова цілісність і структурна зв'язність визначаються усіма дослідниками. У словнику лінгвістичних термінів пропонується таке тлумачення тексту: «Текст – повідомлення, яке складається з кількох (чи багатьох) речень, характеризується змістовою і структурною завершеністю і певним ставленням автора до змісту висловлювання» [3, с. 303]. Текст, його особливості, закономірності досліджували також М. М. Бахтін, Л. А. Булаховський, Г.О. Винокур, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, Л. В. Щерба, В. Я. Мельничайко, М. С. Вашуленко, І. І. Ковалик, Н.Я. Грипас, Д. Х. Баранник та ін.

Актуальні питання лінгвістики тексту неодноразово висвітлюються на сторінках періодичних видань. Їх розкривають у своїх публікаціях такі науковці: І. М. Пентиліук, Н. Бондаренко, А. П. Загнітко, Л. Мамчур, М. Крупа, Л. Мацько, О. М. Андрієць, Н. О. Алексєєва, Л.І. Бондарчук, Н. Мордовцева, Н. В. Подлевська, С. Цінько, І. В. Борисюк та інші. Авторі досліджень зосереджують увагу на всебічному, ґрунтовному вивченні тексту, його ознак, функцій, доцільності і можливості впровадження теоретичних відомостей з лінгвістики тексту у практику навчання школярів і формування на цій основі комунікативно-мовленнєвих умінь.

Перші відомості про текст учні засвоюють із початкової школи. Зміст навчального матеріалу чинної програми для 6 класу передбачає розширення та поглиблення теоретичних знань про елементи лінгвістики тексту. На спеціально відведеному програмою уроці учні детальніше ознайомлюються із структурою тексту (наявність зачину, основної частини й кінцівки, послідовність викладу змісту, використання мовних засобів зв'язку), «відомим» і «новим», темою та основною думкою тексту, видами зв'язку речень у тексті (ланцюговим і паралельним), повторюють відомості про типи, стилі та жанри мовлення. Засвоєнню та